

Monika Józwiak

Muzea książki - tradycje i zadania

Bibliotheca Nostra : śląski kwartalnik naukowy 4/4, 85-90

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MONIKA JÓŹWIĄK
Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego

MUZEA KSIĄŻKI – TRADYCJE I ZADANIA

Niemal codziennie w życiu prywatnym i zawodowym stykamy się z muzeami, które znamy jako szacowne instytucje, kolekcjonujące różne przedmioty związane z przeszłością zarówno całej cywilizacji, jak i konkretnego narodu, jego kulturą i techniką. Uważamy je niejednokrotnie za zjawiska tak oczywiste w życiu powszechnym, że nie zastanawiamy się nad tym, czy zawsze były one tym, czym są obecnie i czy zawsze spełniały tę samą funkcję.

Muzea stanowią w dzisiejszym świecie jedną z wielu form działalności człowieka. Działania te mają zapobiegać zniszczeniu i zapomnieniu dokumentów piśmienniczych, różnych form życia lub jego pozostałości. Istotą współczesnego muzeum jest gromadzenie, przechowywanie i udostępnianie przedmiotów mających znaczenie dla badań nad sztuką oraz rozwojem badań humanistycznych, przyrodniczych, technicznych [Komza, 2003, s. 255].

Początkowo, udostępnianie obiektów muzealnych ograniczało się do wybranych warstw społecznych. Służyły one jedynie kolejnym władcom i osobom z ich środowiska. Dopiero po Wielkiej Rewolucji Francuskiej (na początku XIX wieku), muzea zostały udostępnione społeczeństwu, stały się dobrem powszechnym.

W terminologii naukowej pojęcie „muzeum” rozumiane jest bardzo różnie. Nazwa pochodzi z łacińskiego *musaeum*, które z kolei utworzono z greckiego *mouseion*, czyli miejsca lub świątyni przeznaczonej muzom. W mitologii greckiej muzy były córkami Zeusa i Mnemosyny, bogini pamięci. Najczęściej występowały razem, a ich przewodnikiem był Apollo o przydomku Muzagetes. Wszystkie córki Zeusa były opiekunkami nauk i sztuk pięknych: Erato – poezji miłosnej, Euterpe – poezji lirycznej, Kaliope – epiki, Klio – historii, Melpomene – tragedii, Polihymnia – poezji chóralnej, Talia – komedii, Terpsychore – tańca, Urania – astronomii i geometrii. Dziedziny te należą do tzw. sztuk wyzwolonych *artes liberales*. Nie obejmowały one sztuk plastycznych (m.in. rzeźby, malarstwa), dlatego też muzea dosłownie oznaczają świątynie muz – instytucje poświęcone literaturze, historii, muzyce, matematyce, astronomii, medycynie [Żygulski, 1982, s. 12].

Wydawnictwa obcojęzyczne interpretują muzea jako instytucje, które zdobywają, zabezpieczają, przechowują, pokazują i objaśniają charakter różnorodnych przedmiotów. Koncentrują się zarówno wokół świata naturalnego, jak i sztucznego [*Encyclopedia Americana*, 1829, s. 636]. Muzeum rozumiane jest także jako budynek i miejsce poświęcone gromadzeniu i wystawianiu prac artystycznych, naukowych i historycznych [Hoggart, 1992, s. 209], kolekcji fizycznych przedmiotów, stworzonych przez naturę lub człowieka, [...] zgromadzonych we wspólnym budynku [Feather i Sturges, 1997, s. 304].

Literatura polska interpretuje owo zagadnienie z nieco odmiennej perspektywy. Muzeum – „instytucja naukowa, w której za pomocą systematycznego układu planowo i umiejętnie zbieranych i należycie konserwowanych okazów (produktów naturalnych albo sztucznych, oryginałów, kopii reprodukcji, modeli, itp.), unaocznia się całokształt, względnie jedną jakąś gałąź wiedzy ludzkiej o przyrodzie lub o człowieku, jego cywilizacji i kulturze [...]” [Trzaska, 1927, s. 666]; „instytucja gromadząca eksponaty z różnych dziedzin, np. z dziedziny kultury, sztuki, nauki, techniki, w celu ich przechowania, konserwacji, naukowego opracowania i upowszechniania; lokal, budynek mieszczący taką instytucję i eksponaty” [Szymczak, 1979, s. 232].

W terminologii muzealniczej pojęcie „muzeum” jest terminem wieloznacznym: skarbnicą wartości wyobrażeniowych i wrażeniowych; urządzeniem, gdzie przedmioty, które tworzą razem całość organiczną, są wystawiane w ten sposób, że ich znaczenie indywidualne i znaczenie całości staje się jasne dla zwiedzającego; przeznaczone do upowszechniania wiedzy przez przedmioty wystawione chronologicznie, przedstawiające w ten sposób ciągłość historii [Gluziński, 1980, s. 91-92].

Prób zdefiniowania istoty muzeum podejmowano bardzo wiele, jednakże żadna z nich nie jest w pełni wystarczająca. Niemalże każda z publikacji traktująca o muzeach, przedstawia je jako ośrodki, które dzięki wystawom (odpowiednio uszeregowanym) działają na zmysły wyobrażeniowe i poznawcze oglądającego. Funkcja obiektu jako dzieła sztuki, ogranicza się do wywołania doznań estetycznych, a przecież jego zadaniem nie jest jedynie pokazywać.

Muzea dzieli się na trzy główne kategorie: historyczne, artystyczne i naukowo-techniczne. Jest to podział wyłącznie teoretyczny, bowiem w praktyce wśród muzeów można znaleźć zarówno typy „czyste” jak i mieszane, np. muzea artystyczne pełnią jednocześnie funkcje historyczne (artystyczno-historyczne). W piśmiennictwie polskim stosuje się podział znacznie szerszy: artystyczne, historyczne, archeologiczne, techniczno-naukowe i przyrodnicze [Żygulski, 1982, s. 81]. Najliczniejszą grupę stanowią muzea artystyczne, wśród których wyróżnia się między innymi muzea literatury, w swej specyfice najbliższe książce. Placówki, w których głównym eksponatem jest książka to zazwyczaj centra naukowe, które funkcjonują jako samodzielne ośrodki albo jako część dużych bibliotek.

Przedstawiają one książkę jako produkt historyczno-techniczny, jako dokument literacki i jako środek komunikacji masowej. Badają książkę, historię jej rozwoju pod różnymi aspektami. Przy czym szczególne znaczenie ma tu powstanie, szata graficzna, rozpowszechnianie dzieła oraz historia pisma i oprawa. Uwzględniane są wzajemne związki z historią kultury, społeczeństwa, ekonomii i nauki.

Muzea książki to ośrodki specjalistyczne, które za pomocą różnych sposobów i metod starają się nakreślić rozwój piśmiennictwa i szeroko pojętej kultury książki, jej roli w rozwoju idei i dorobku umysłowego ludzkości. Jest to zadanie niełatwe, bowiem poważnym problemem jest wyznaczenie eksponatów, którymi takie muzeum miałyby się zajmować. Muzea książki muszą uwzględniać różnorodne składniki i zjawiska związane z książką. Gromadzą wszelkiego rodzaju narzędzia i materiały pisarskie, maszyny przemysłu papierniczego i drukarskiego, poligraficznego, techniki rzemiosła introligatorskiego, dokumentują pracę bibliotek i księgarń oraz oczywiście książkę, która stanowi dzieło sztuki samo w sobie. Rozpatruje się wszystkie jej walory: materiał, pismo, druk, zdobnictwo, ilustracje, oprawę. W muzeum, podobnie jak i w bibliotece, traktuje się książkę jako nośnik określonych wartości artystycznych i zabytkowych.

Ze względu na tak wielką różnorodność zagadnień, muzea książki są zarówno muzeami artystycznymi, jak i humanistycznymi oraz technicznymi. Łączą w sobie niemalże wszystkie rodzaje placówek muzealnych. Mogą być muzeami o zakresie ogólnym i wyspecjalizowanym w jednej wąskiej dziedzinie. Charakter uniwersalny mają w Europie cztery muzea książki: Gutenberg-Museum, Weltmuseum der Druckkunst w Moguncji, Deutsches Buch- und Schriftmuseum w Lipsku, Muzeum Książki w Žďár nad Sázavou w Czechach oraz Musée de l'imprimerie w Lyonie. Placówki te dokumentują głównie dorobek własnych narodów, chociaż nie pozostają bierne wobec osiągnięć światowych.

Bibliotekoznawcy zastosowali podział muzeów książki na muzea: literatury, sztuki poligraficznej, firm drukarskich, papiernictwa oraz książki (gdzie książka przechodzi ewolucję od zwoju papirusowego, poprzez kodeks rękopiśmienny, pierwociny drukarstwa aż do książki współczesnej). Muzea literatury (literackie) traktują książkę przede wszystkim jako nośnik pewnych treści literackich, będących podstawowym zapisem myśli autora.

Według innego kryterium muzea książki można podzielić na instytucje niezależne, samoistne (np. Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju) oraz te, które działają jako część bibliotek (np. Muzeum Książki Dziecięcej przy Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej w Łodzi). Czasami organizuje się je w starych zakładach papierniczych lub poligraficznych (np. Imprimerie Royal w Paryżu).

Muzea książki eksponują swoje obiekty zarówno na wystawach stałych, jak i okresowych. Przykładem może tutaj posłużyć Muzeum Książki Dziecięcej w Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej w Łodzi, gdzie

stałą ekspozycję stanowi wystawa „Najstarsze z naszego księgozbioru”. Znalazły się tam dziewiętnastowieczne wydawnictwa z zakresu literatury pięknej i popularnonaukowej, dzieła twórców polskiej literatury dziecięcej – Klementyny z Tańskich Hoffmanowej i Stanisława Jachowicza. Ponadto Muzeum przygotowuje małe wystawy tematyczne i okolicznościowe, np. „Kot w dziecięcej literaturze pięknej”.

Charakteru muzealnego mogą także nabrać biblioteki bogate pod względem architektonicznym, z zabytkowymi salami bibliotecznymi i cennymi, niekiedy dawno zapomnianymi księgozbiorami. Biblioteki-muzea spotyka się zwykle w krajach o długich tradycjach kulturowych, np. Biblioteka Watykańska w Rzymie.

Innym rodzajem zbiorów muzealnych są książki gromadzone w tzw. bibliotekach muzealnych, które udostępniają książki tylko na miejscu. W niektórych przypadkach cenne druki były włączane do inwentarza danej instytucji jako przedmioty muzealne i tworzyły lub nadal tworzą zbiory samodzielne, których pozyskiwanie i udostępnianie różni się zasadniczo od tradycyjnej praktyki bibliotekarskiej. Różnice są wyraźnie widoczne na przykładzie muzeów rzemiosła artystycznego, powstających przeważnie w drugiej połowie XIX wieku (Umělecko průmyslové museum w Pradze, Severočeské muzeum w Libercu, Moravská Galerie w Brnie). W praskim muzeum rzemiosła artystycznego książki gromadzi się ze względu na dowody artystycznej i rzemieślniczej pracy introligatorów.

Chroniona „książka muzealna” przestaje być organizmem pośredniczącym pomiędzy czytelnikiem a bogactwem swoich walorów treściowych lub estetycznych. Poprzez umieszczenie jej na wystawie, książka przestaje służyć badaczom i czytelnikom. Czas jej „życia” zostaje sztucznie spowolniony, a nawet zatrzymany. Dlatego nieprzypadkowo, muzeum często bywa przyrównywane do „mauzoleum” [Vondraček, 1997, s. 12]. Książka, która znajduje się w muzeum, stanowi część jego ekspozycji, zostaje wyłączona z obiegu i z reguły nie można z niej korzystać. W nielicznych przypadkach książka pozostaje nadal dostępna, ale czytelnik – tylko widz – traci jej całość. Otwarta książka w witrynie wystawowej umożliwia zaledwie częściową obserwację. Oczywiście nie rekompensuje to dotyku, kartkowania, czytania. Z drugiej jednak strony, wycofanie książki z obiegu jako eksponatu muzealnego, pozwala na jej ocalenie przed zniszczeniem i zapomnieniem.

Idea utworzenia muzeum książki łączy się z powstaniem paryskiego towarzystwa Société du Musée du Livre. Statut tego stowarzyszenia szczegółowo określił formy działalności i zakres zbiorów muzeów książki. Dzięki działalności członków Société w drugiej połowie XIX wieku zaczęły powstawać pierwsze instytucje książki, niezależne lub strukturalnie połączone z bibliotekami. Podstawowym powodem powoływania ich do życia była rozwijająca się nauka i rosnący prestiż książki.

Jako pierwsze założono w 1876 roku Museum Plantin-Moretus w Antwerpii. Placówka mieści się w budynkach, które od 1579 roku nale-

zały do znanej rodziny drukarskiej Moretusów. Do części zabudowań należy zabytkowa odlewnia czcionek, drukarnia, księgarnia, archiwum firmy wydawniczej. W czasie II wojny światowej muzeum uległo zniszczeniu, zwiedzającym udostępniono je ponownie w 1951 roku. Museum Plantin-Moretus prowadzi niezwykle ożywioną działalność, starając się wychodzić ze swoją ofertą do jak najszerszego kręgu społeczeństwa. Praca Muzeum polega m.in. na wydawaniu licznych dokumentów źródłowych, poświęconych historii oficyny i jego właścicieli. Drugą chronologicznie instytucją było założone w 1884 roku, przez Niemieckie Stowarzyszenie Przemysłu Księgarskiego, Deutsches Buch- und Schriftmuseum w Lipsku. Muzeum to w 1950 roku przyłączono do Deutsche Bücherei.

W XX wieku nastąpił niezwykle szybki rozwój muzeów poświęconych książce: Berno (1900), Moguncja (1901), Bruksela (1906), Sztokholm (1910). Według IFLA w 1985 roku na całym świecie istniało około 350 muzeów książki [Navickiene, 1997].

Przez wiele lat, na łamach czasopism naukowych dyskutowano na temat muzeów książki; ich roli w społeczeństwie, organizacji i podstawowych założeń w ich działalności. Dyskusje te uzasadniły celowość kolekcjonowania, zabezpieczania i przedstawiania materiałów dotyczących historii pisma i drukarstwa. Muzea książki powinny łączyć i odzwierciedlać duchowe i materialne procesy oraz zjawiska świata książek. Niemalże wszystkie placówki muzealne na świecie, dokumentujące życie książki, wydają broszury, opracowania naukowe, tyżące się zakresu ich działalności i zebranych eksponatów. Ludzie odpowiedzialni za katalogi i wystawy przekonani są o słuszności i konieczności tychże inicjatyw. Poprzez różne przejawy swojej działalności, uświadamiają społeczeństwu kierunki, jakimi toczyła się historia szeroko pojętej kultury książki, starając się jednocześnie wyznaczyć dla niej nowe funkcje i priorytety.

Zadania, jakie mają do spełnienia muzea książki są bardzo różnorodne. Umownie przyjmujemy, iż eksponatami są tutaj książki, ale nie tylko. Muzea książki stanowią często rodzaj ośrodków naukowo-badawczych w zakresie historii i kultury książki. Obiektami ich zainteresowania oprócz książek, pozostają wszelkiego rodzaju dokumenty piśmiennicze i niepiśmiennicze (warsztaty, maszyny drukarskie, narzędzia introligatorskie). Muzea książki ukazują ludzkości znaczenie książek w przeszłości i terażniejszości. Współczesnej produkcji książki podsuwają różnego rodzaju pomysły by wyróżnić ją spośród wielu innych ciekawych pozycji. Zainteresowanym przedstawiają, za pomocą muzealnych środków i metod, aktualny stan badań. Nie ulega wątpliwości, że tego typu instytucje muzealne, stanowią ważny wkład w utrzymanie dorobku kulturowego ludzkości.

Muzea książki podejmują również funkcje dydaktyczne w stosunku do młodzieży, nauczycieli, studentów oraz środowisk zajmujących się wytwarzaniem, rozpowszechnianiem i propagandą książki. Dobrze przygotowana ekspozycja muzealna powinna nie tylko pokazać i przybliżyć oglądającemu

dzieło, ale winna kształcić wrażliwość, wyobraźnię i właściwą postawę społeczną. Taki cel można osiągnąć tylko dzięki wspólnej pracy wielu służb muzealnych. Pracownicy muszą starać się pozyskać potencjalnego obserwatora, poprzez odpowiednią interpretację plastyczną wszystkich przedmiotów muzealnych. Jeśli muzeum książki ograniczy się do wystawienia w gablotach różnych wydań XVI-wiecznego dzieła, nigdy nie uświadomi zwiedzającemu, czym była i jest książka dla kultury danego narodu i jaką dysponuje ona siłą. Można przytoczyć tutaj zdanie Hansa Magnusa Enzensbergera odnoszące się do muzeów literackich, ale dobrze oddające także klimat muzeów książki: „Muzeum [...] nie jest mauzoleum, lecz miejscem ustawicznej przemiany. Może ono spełniać swoje zadania tylko wtedy, gdy jego porządek odpowiada danej chwili i potrafi ustrzec dzieła przeszłości od samego tylko zachwyty, jak również od zapomnienia lub naśladownictwa. Dzieła te powinny prowokować obserwatora [...]. Znaczenie muzeum jako miejsca tradycji nie polega na konsekracji, lecz na prowokowaniu” [*Muzeum*, 1965, s. 161-162].

Bibliografia

- Encyclopedia Americana*, (1829). Danbury.
- Feather J., Sturges P. (ed.) (1997), *International Encyclopedia of Information and Library Science*. London, New York.
- Gluziński W. (1980), *U podstaw muzeologii*. Warszawa.
- Hoggart R. (ed.) (1992), *Illustrated Encyclopedia of Peoples and Cultures*. New York, Melbourne.
- Komza M. (2003), *Muzea sztuki książki*. W: *Sztuka Książki. Historia – teoria – praktyka*. Pod red. M. Komzy. Wrocław, s. 255-268.
- Muzeum poetyckie H. M. Enzensbergera* (1965). „*Twórczość*”, nr 3, s. 161-162.
- Navickiene A. (ok. 1997), *A Book Museum. From the history towards the theory*. Maszynopis referatu. Wilno.
- Szymczak M. (1979), *Słownik języka polskiego*. T. 2. Warszawa.
- Trzaska W. (1927), *Ilustrowana Encyklopedia Trzaski, Everta i Michalskiego*. Warszawa.
- Vondraček R. (1997), *Knihy v muzeum. W: Muzejní prezentace k dějinám knižní kultury*. Jindřichův Hradec.
- Żygulski Z. (1982), *Muzea na świecie*. Warszawa.

Monika Józwiak

The book museums – the traditions and goals

Summary

The article briefly discusses the nomenclature related with museology: museum and the book museum. The classification of museums used in the literature is presented. The history and organization of the book museums in Poland and in the world is discussed, as well as their goals and functions.